

EAST EUROPEAN ASSOCIATION OF SCIENTISTS

СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ТА СТРАТЕГІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОМПЛЕКСНОЇ БЕЗПЕКИ:

**ЕКОНОМІЧНИЙ, СОЦІАЛЬНИЙ,
ПСИХОЛОГІЧНИЙ,
ІНФОРМАЦІЙНИЙ,
ВІЙСЬКОВИЙ, ПРАВОВИЙ ТА
ОСВІТНІЙ ВИМІРИ**

Колективна монографія

***за редакцією д-ра держ. упр.,
проф. З. М. Бурик***

WARSAW, POLAND 2025

СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ТА СТРАТЕГІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОМПЛЕКСНОЇ БЕЗПЕКИ: ЕКОНОМІЧНИЙ, СОЦІАЛЬНИЙ, ПСИХОЛОГІЧНИЙ, ІНФОРМАЦІЙНИЙ, ВІЙСЬКОВИЙ, ПРАВОВИЙ ТА ОСВІТНІЙ ВИМІРИ

КОЛЕКТИВНА МОНОГРАФІЯ

за редакцією д-ра держ. упр., проф. З. М. Бурик

Warsaw, Poland 2025

Автори: Зоряна Бурик (ред.), Андрій Шинькович (розділ 1), Наталія Росоха (розділ 2), Тетяна Ханецька, Світлана Поліщук (розділ 3), Юрій Коміренко (розділ 4), Катерина Якушко (розділ 5), Ольга Гончарук (розділ 6), Ігор Горбань (розділ 7), Валерій Зубенко (розділ 8), Юрій Чикриж (розділ 9), Уляна Безкоровайна, Роксолана Неділько, Оксана Яремчук (розділ 10), Оксана Приходько (розділ 11), Андрій Войцещук, Інна Гуцул, Віктор Мартинюк (розділ 12), Олена Мартиненко (розділ 13), Юрій Бондаренко (розділ 14), Аліна Парасей-Гочер, Інна Цибенко (розділ 15), Катерина Гурковська (розділ 16), Олександра Кузьменко, Альона Пашенко (розділ 17), Микола Старинський, Жанна Завальна (розділ 18).

Рецензенти О. І. Пархоменко-Куцевіл, д-р держ. упр., професор, Університет Григорія Сковороди в Переяславі.

О. В. Птащенко, д-р екон. наук, професор, Західноукраїнський національний університет.

Г. М. Сjuta, д-р філол. наук, професор, Інститут української мови Національної академії наук України.

Рекомендовано до публікації рішенням науково-технічної радиГО «Східно-Європейська спілка науковців» (протокол № 19 від 27 жовтня 2025 року).

С 93 Сучасні виклики і стратегії забезпечення комплексної безпеки: економічний, соціальний, психологічний, інформаційний, військовий, правовий та освітній виміри = Contemporary Challenges and Strategies for Ensuring Comprehensive Security: Economic, Social, Psychological, Information, Military, Legal, and Educational Dimensions : колективна монографія ; за редакцією д-ра держ. упр., проф. З. М. Бурик. — Warsaw : East European Association of Scientists, 2025. — viii+481 p. DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.17636317>

ISBN 978-83-68212-07-5 (e-Book)

Монографія присвячена комплексному дослідженню сучасних викликів та стратегій забезпечення комплексної безпеки держави і суспільства. У роботі розглянуто ключові виміри безпеки, зокрема економічний, соціальний, психологічний, правовий та інформаційний. Проведено аналіз загроз, що виникають в умовах воєнного стану та глобальних трансформацій. Окрему увагу приділено проблемам соціально-психологічної адаптації населення, зокрема з посттравматичним синдромом в учасників бойових дій, емоційною вразливістю підлітків, роботою на деокупованих територіях та вдосконаленню правових механізмів захисту прав військовослужбовців, корпоративних прав, протидії тероризму та домашньому насильству. Запропоновано стратегічні підходи до посилення стійкості держави, що враховують як управлінські інновації, так і роль громадянського суспільства.

УДК 351.86:355/359:338.2:004.9:316.4

ISBN 978-83-68212-07-5 (e-Book)

© Авторів окремих розділів, 2025

UDK 351.86:355/359:338.2:004.9:316.4

Authors:

Edited by **Zoriana Buryk**

Andrii Shynkovych (Chapter 1), **Nataliia Rosokha** (Chapter 2), **Tetiana Khanetska**, **Svitlana Polishchuk** (Chapter 3), **Yurii Komirenko** (Chapter 4), **Kateryna Yakushko** (Chapter 5), **Olha Honcharuk** (Chapter 6), **Ihor Horban** (Chapter 7), **Valerii Zubenko** (Chapter 8), **Yurii Chykryzh** (Chapter 9), **Uliana Bezkorovaina**, **Roksolana Nedilko**, **Oksana Yaremchuk** (Chapter 10), **Oksana Prykhodko** (Chapter 11), **Andrii Voitseshchuk**, **Inna Hutsul**, **Viktor Martyniuk** (Chapter 12), **Olena Martynenko** (Chapter 13), **Yurii Bondarenko** (Chapter 14), **Alina Parasiei-Hocher**, **Inna Tsybenko** (Chapter 15), **Kateryna Hurkovska** (Chapter 16), **Oleksandra Kuzmenko**, **Alona Pashchenko** (Chapter 17), **Mykola Starynskyi**, **Zhanna Zavalna** (Chapter 18).

Z. Buryk (Ed.), *Contemporary Challenges and Strategies for Ensuring Comprehensive Security: Economic, Social, Psychological, Information, Military, Legal, and Educational Dimensions*: collective monograph. Warsaw: East European Association of Scientists, 2025. viii+481 p.
<http://doi.org/10.5281/zenodo.17636317>

Reviewers:

Oksana Parkhomenko-Kutsevil, *Doctor of Sciences (Public Administration), Professor, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav.*

Olena Ptaschenko, *Doctor of Sciences (Economics), Professor, West Ukrainian National University.*

Halyna Siuta, *Doctor of Sciences (Philology), Professor, Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine.*

ISBN 978-83-68212-07-5 (eBook)

East European Association of Scientists *sp. z o. o.*
ul. JANOWIECKA, nr 17A, lok. 3, miejsc. WARSZAWA,
kod 03-887, poczta WARSZAWA, kraj POLSKA
Copyright © 2025 Authors. All rights reserved.

The e-book is published at <https://www.eeast.net>

This Open Access e-book is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial (CC BY-NC) 4.0 International License.

No part of this e-book may be reproduced, transmitted, or converted in any format or by any electronic, mechanical, recording, or other means without the written permission of the Eastern European Association of Scientists *sp. z o. o.*

The author is solely responsible for the accuracy of the translation, facts, quotations, place names, proper names, organizations, companies, institutions, and other data.

Publisher: Myroslav Buryk

Editorial Project Manager: Zoriana Buryk

Production Project Manager: Mykola Biloshkurskyi

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1. Інформаційно-аналітичне забезпечення асекурації продовольчої безпеки: методологія, індикатори та напрями удосконалення.....	1
РОЗДІЛ 2. Вплив цифрових трансформацій на соціальну стабільність: забезпечення соціальної безпеки та інклюзії методами соціальної роботи.....	35
РОЗДІЛ 3. Стратегії подолання ПТСР в учасників бойових дій.....	70
РОЗДІЛ 4. Національні культури – гарант збереження людської ідентичності, духовного виміру людства та миру в умовах глобальних викликів.....	104
РОЗДІЛ 5. Cultural Safety: Dialogue, Tolerance, Conflict Prevention.....	150
РОЗДІЛ 6. Боротьба з тероризмом через призму правового регулювання.....	187
РОЗДІЛ 7. Роль технологічних аспектів у вирощуванні сої як чинника продовольчої безпеки України.....	205
РОЗДІЛ 8. Підвищення ефективності вирощування кукурудзи на зерно через оптимізацію технології для забезпечення продовольчих потреб України.....	222
РОЗДІЛ 9. Вплив елементів технології вирощування на продуктивність гороху в контексті продовольчої стабільності України.....	239
РОЗДІЛ 10. Державне управління у сфері охорони здоров'я в контексті комплексної безпеки: виклики та стратегічні підходи.....	256
РОЗДІЛ 11. Правові виклики та механізми захисту прав військовослужбовців як елемент забезпечення комплексної безпеки в умовах збройних конфліктів.....	272

РОЗДІЛ 12. Правовий механізм захисту корпоративних прав у системі забезпечення національної безпеки.....	305
РОЗДІЛ 13. Соціальна робота в умовах деокупації: виклики, стратегії, роль благодійних фондів.....	337
РОЗДІЛ 14. Фандрейзинг у діяльності благодійних фондів: сучасні підходи та безпековий вимір.....	366
РОЗДІЛ 15. Емоційна вразливість підлітків у воєнний час як фактор соціально-психологічної безпеки: виклики, прояви, напрями підтримки.....	399
РОЗДІЛ 16. Основні проблеми та шляхи вдосконалення діяльності суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству в умовах воєнного стану.....	415
РОЗДІЛ 17. Прогнозування розвитку торговельного підприємства: практичне застосування сценарного підходу та моделей штучного інтелекту.....	434
РОЗДІЛ 18. Бюро економічної безпеки в механізмі забезпечення фінансової безпеки держави та її сталого розвитку.....	462

АНОТАЦІЯ

Колективна монографія присвячена комплексному дослідженню сучасних викликів та стратегій забезпечення комплексної безпеки України. Актуальність роботи зумовлена безпрецедентними загрозами, що постали перед державою та суспільством внаслідок повномасштабної збройної агресії, глобальних трансформацій та необхідності адаптації системи державного управління до умов воєнного стану. Традиційні підходи до безпеки виявляються недостатніми, що вимагає міждисциплінарного аналізу її ключових вимірів: економічного, соціального, психологічного, інформаційного, військового, правового та освітнього. Метою монографії є теоретико-методологічне обґрунтування та розробка практичних стратегій для посилення стійкості держави. Це включає аналіз специфічних загроз у кожному з вимірів безпеки та формування інноваційних управлінських підходів, спрямованих на захист населення, збереження ідентичності та забезпечення сталого розвитку в умовах екзистенційних викликів.

У монографії детально проаналізовано багатовимірну структуру комплексної безпеки. В економічному вимірі особливу увагу приділено забезпеченню продовольчої безпеки. Досліджено інформаційно-аналітичні підходи до її асекурації та проаналізовано конкретні технологічні аспекти вирощування стратегічних культур (сої, кукурудзи та гороху) для задоволення продовольчих потреб. Окремо розглянуто механізми забезпечення фінансової безпеки держави, зокрема роль Бюро економічної безпеки, та застосування сучасних методів прогнозування, включаючи сценарний підхід та моделі штучного інтелекту, для управління розвитком підприємств.

Глибоко досліджено соціально-психологічний вимір, що опинився під найбільшим тиском внаслідок війни. Запропоновано конкретні стратегії подолання посттравматичного стресового розладу в учасників бойових дій. Проаналізовано виклики соціально-психологічної адаптації населення, зокрема емоційну вразливість підлітків у воєнний час. Розглянуто нові завдання соціальної роботи в умовах цифрових трансформацій та специфіку її організації на деокупованих територіях, підкреслюючи роль благодійних фондів та фандрейзингу в цьому процесі. Також проаналізовано проблеми протидії домашньому насильству в умовах воєнного стану.

У правовому та адміністративному вимірі робота фокусується на адаптації законодавства до нових загроз. Проаналізовано правове регулювання боротьби з тероризмом, механізми захисту прав військовослужбовців та захисту корпоративних прав як елементу національної безпеки. Окремий розділ присвячено викликам та стратегічним підходам у державному управлінні сферою охорони здоров'я в контексті комплексної безпеки.

Нарешті, у культурному та інформаційному вимірі обґрунтовано роль національних культур як гаранта збереження ідентичності та проаналізовано концепцію «культурна безпека» (cultural safety), діалогу та толерантності як інструментів запобігання конфліктам.

Дослідження підтверджує, що забезпечення комплексної безпеки в сучасних умовах вимагає системного та інтегрованого підходу, що виходить за межі суто військової чи економічної сфери. Монографія доводить, що стійкість держави (state resilience) ґрунтується на синергії ефективного державного управління, стійкої соціально-психологічної адаптації суспільства, надійних правових механізмів та збереженні культурної ідентичності.

Автори наголошують на необхідності впровадження інноваційних управлінських моделей, активної цифрової трансформації соціальної сфери та посилення взаємодії між державними інституціями та громадянським суспільством, зокрема благодійними фондами. Запропоновані у роботі стратегії та практичні рекомендації спрямовані на посилення здатності України протистояти гібридним загрозам та забезпечити основу для сталого повоєнного відновлення.

КЛЮЧОВІ СЛОВА:

продовольча безпека, соціальна безпека, посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), націоналізм, культурна безпека (cultural safety), тероризм, соя, кукурудза, горох, державне управління, військовослужбовці, корпоративні права, соціальна робота, фандрейзинг, підлітки, домашнє насильство, прогнозування, фінансова безпека.

РОЗДІЛ 15.

ЕМОЦІЙНА ВРАЗЛИВІСТЬ ПІДЛІТКІВ У ВОЄННИЙ ЧАС ЯК ФАКТОР СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ: ВИКЛИКИ, ПРОЯВИ, НАПРЯМИ ПІДТРИМКИ

<http://doi.org/10.5281/zenodo.17640185>

АЛІНА О. ПАРАСЕЙ-ГОЧЕР

Український гуманітарний інститут (Україна).

Доцент кафедри педагогіки та психології Українського гуманітарного інституту, к.психол.н., доцент.

ІННА ЦИБЕНКО

Міжрегіональна академія управління персоналом (Україна).

Магістрантка.

E-mail: paraseyalina@gmail.com

Сучасна ситуація в Україні, зумовлена збройною агресією та тривалим воєнним станом, призвела до радикального зрушення у звичному ритмі життя громадян. Особливої уваги потребує психоемоційний стан підлітків – соціально вразливої категорії, чутливої до змін у соціальному, інформаційному та емоційному середовищі. Перебування в умовах постійного стресу, загроз, втрати стабільності та майбутньої визначеності сприяє формуванню деструктивних емоційних реакцій, які, в свою чергу, можуть мати глибокі наслідки для особистісного розвитку, соціалізації та академічної адаптації.

Одним із викликів сучасного періоду є зростання *тривожності, фрустрації, агресивності та емоційної ригідності* серед підлітків – як пряма, так і опосередкована відповідь на воєнну реальність. У той час як мешканці

прифронтових чи окупованих територій переживають безпосередню психологічну травматизацію, підлітки з регіонів, що формально вважаються безпечними, також демонструють високий рівень емоційної напруги через постійне інформаційне навантаження, атмосферу тривоги в суспільстві та відсутність контролю над майбутнім.

Незважаючи на численні дослідження, спрямовані на вивчення психічного здоров'я в умовах війни, проблема емоційної вразливості підлітків як чинника соціально-психологічної безпеки у шкільному середовищі залишається недостатньо розкритою. Необхідним є емпіричний аналіз емоційно-поведінкових реакцій підлітків, зокрема в аспекті регіонального та гендерного порівняння, для виявлення потенційних зон ризику та подальшого розроблення цілеспрямованих психопрофілактичних заходів.

Отже, дослідження, спрямоване на виявлення рівнів тривожності, фрустрації, агресивності та ригідності у підлітків з регіонів із різним ступенем залученості у війну (м. Буча та м. Вінниця), а також аналіз цих показників з урахуванням гендерних відмінностей, є актуальним як з наукової, так і з практичної точки зору. Результати такого аналізу можуть стати основою для формування системи психологічного супроводу, розбудови освітнього простору як безпечного середовища та підвищення ефективності соціально-психологічної підтримки підлітків у кризових умовах.

Метою дослідження є виявлення рівня вираженості таких емоційно-поведінкових показників, як *тривожність*, *фрустрація*, *агресивність* та *ригідність* у підлітків в умовах воєнного часу, з урахуванням регіонального (м. Буча – як умовно небезпечна зона, м. Вінниця – умовно безпечна зона) та гендерного чинників, а також аналіз впливу воєнної ситуації на емоційний стан підлітків як складову соціально-психологічної безпеки освітнього середовища.

У контексті сучасної соціально-психологічної ситуації в Україні, зумовленої збройною агресією та тривалим станом воєнного напруження, особливого значення набуває дослідження емоційного стану підлітків як вразливої категорії населення. Психологічні реакції дітей і підлітків на травматичні події, зокрема прояви тривожності, фрустрації, агресивності та ригідності, є не лише індикаторами внутрішнього стану особистості, але й чинниками, що безпосередньо впливають на рівень соціально-психологічної безпеки в освітньому середовищі. З огляду на це, нами було проведено емпіричне дослідження психоемоційних станів підлітків, які проживають в умовно небезпечному (м. Буча) – група 1 та умовно безпечному (м. Вінниця) – група 2 регіонах.

У дослідженні поставлено за мету виявити рівень вираженості тривожності, фрустрації, агресивності та ригідності як емоційно-поведінкових маркерів реакції підлітків на стресові впливи воєнного часу. Для кількісного аналізу було використано психодіагностичну методику Ганса Айзенка, що охоплює 40 тверджень, згрупованих у чотири підшкали. Оцінка результатів проводилася відповідно до стандартної градації: 0–7 балів – низький рівень, 8–14 – середній, 15–20 – високий, понад 21 – дуже високий. Отримані показники по двох досліджуваних групах наведено у таблиці 1.

Таблиця 1. «Самооцінка психічних станів»

№ з/п	Назва підшкали	Група 1 (м. Буча)	Група 2 (м. Вінниця)
1	Тривожність	15	14,3
2	Фрустрація	11,7	10,9
3	Агресивність	10,8	11,5
4	Регідність	10,6	11,4

Джерело: складено авторами

Рівень **тривожності**, як один із ключових маркерів психоемоційного стану, продемонстрував високі значення в обох досліджуваних групах. У групі підлітків із м. Буча цей показник склав 15 балів, що відповідає високому рівню за методикою Айзенка. У групі з м. Вінниця зафіксовано 14,3 бала, що знаходиться на верхній межі середнього рівня, близько до високого. Незважаючи на незначну різницю між середніми значеннями, клініко-психологічна інтерпретація цих результатів свідчить про суттєві відмінності у джерелах та характері тривожних переживань. У випадку підлітків з м. Буча йдеться, ймовірно, про реакцію на реальний досвід небезпеки – проживання в зоні активних бойових дій, втрата соціальних зв'язків, постійне відчуття загрози життю та безпеці. Такі умови сприяють формуванню хронічної гіпернастороженості, психофізіологічного напруження, порушень сну – класичних симптомів підвищеної тривожності.

У той же час виявлений рівень тривожності у підлітків з Вінниці також заслуговує на увагу. Його наявність у регіоні, де безпосередньо не відбувалися воєнні дії, дозволяє говорити про значний вплив інформаційного середовища. Регулярні повідомлення про бойові події, повітряні тривоги, загальний тривожний фон у медіапросторі, а також невизначеність майбутнього формують стан латентного очікування небезпеки. Таким чином, навіть діти, які фізично не перебувають у зоні воєнного конфлікту, психоемоційно включені у простір постійної загрози, що спричиняє підвищену тривожність як реакцію адаптаційного характеру.

Показник **фрустрації**, зафіксований у дослідженні, відіграє ключову роль у розумінні внутрішньої емоційної напруги підлітків, які опинилися в умовах воєнного часу. Відповідно до даних таблиці 1, середній бал фрустрації у групі підлітків із м. Буча становить 11,7, тоді як у групі з м. Вінниця – 10,9, що відповідає середньому рівню вираженості за критеріями методики Айзенка. Попри близькі числові значення, інтерпретація цих результатів потребує урахування контекстуального

впливу зовнішніх факторів і типових моделей психологічного реагування на кризу.

Фрустрація як феноменальна характеристика виступає реакцією на блокування базових потреб, серед яких найважливішими у підлітковому віці є: потреба у стабільності, емоційній підтримці, контролі над життєвими подіями та усвідомленні перспектив. У підлітків з м. Буча, які пережили воєнну травматизацію, підвищений рівень фрустрації ймовірно є наслідком різкої втрати соціального й фізичного середовища, евакуації, вимушеного розриву з родичами або друзями, а також постійного перебування в умовах загрози життю. З психологічної точки зору це формує почуття втрати контролю, що посилює фрустраційну реакцію та підвищує ризики виникнення емоційного виснаження.

У свою чергу, підлітки з м. Вінниця демонструють дещо нижчий рівень фрустрації, що може бути пояснено відсутністю прямого досвіду бойових дій, однак це не виключає наявності стійкого стресу внаслідок інформаційного перевантаження, тривожних соціальних сигналів, а також загальної атмосфери невизначеності. Тобто, фрустраційні реакції в умовно безпечному регіоні можуть мати латентний характер і зумовлювати внутрішню напругу, яка проявляється у вигляді втоми, зниження мотивації до навчання, дратівливості або емоційного вигорання.

Важливо також звернути увагу на адаптивно-дезадаптивний потенціал фрустрації у підлітковому віці. За наявності соціальної підтримки та рефлексивного супроводу (з боку батьків, вчителів, психологів), фрустрація може виступати чинником, що стимулює розвиток копінг-стратегій, таких як саморегуляція, емоційна стійкість та конструктивне мислення. В іншому випадку – за умов соціальної ізоляції або дефіциту безпечного простору – фрустрація може перейти у деструктивні форми: зростання внутрішньої агресії, замкненість, соціальна апатія.

Отже, підлітки з м. Буча демонструють вищий рівень фрустрації, що зумовлено реальним травматичним досвідом, втратами та змінами в соціальному середовищі. А підлітки з м. Вінниця мають середній, але відчутний рівень фрустрації, що пояснюється тривалим впливом інформаційного стресу та загального психологічного клімату війни.

У обох груп фрустрація є індикатором потреби в психосоціальній підтримці та превентивних заходах з боку освітніх і психологічних інституцій.

Показник **агресивності** у досліджуваних групах підлітків демонструє цікаву тенденцію: вищий середній рівень агресивності зафіксовано в групі з м. Вінниця (11,5 бала), у той час як у підлітків з м. Буча цей показник становить 10,8 бала. Обидва результати відповідають середньому рівню за методикою Айзенка. Проте їх міжгрупова динаміка потребує детального аналізу з урахуванням контексту проживання та психологічного змісту агресивності в умовах воєнного часу.

З позиції психофізіології, агресивність розглядається як форма енергетичного реагування на зовнішній або внутрішній стрес. У контексті війни, вона може мати як реактивний, так і захисно-компенсаторний характер. У випадку підлітків з Бучі спостерігається відносно нижчий рівень зовнішньої агресії, що свідчить про домінування інтрапсихічних механізмів опрацювання стресу. Ймовірно, реальний досвід небезпеки, втрати або евакуації спричиняє не зовнішню конфронтацію, а, навпаки, внутрішню мобілізацію психіки, схильність до замикання в собі, емоційного зосередження та пригнічення афекту. У таких випадках агресія не реалізується у відкритій поведінці, а може трансформуватись у соматичні порушення, депресивні прояви або пасивну тривожність.

Натомість у підлітків з Вінниці – умовно безпечного регіону – підвищений рівень агресивності може мати експресивний характер, зумовлений хронічною фрустрацією, тривалим емоційним напруженням і

відсутністю дієвих способів афективного розрядження. Агресивність у цій групі може проявлятися через імпульсивну поведінку, конфлікти з однолітками, опозиційність до дорослих або зниження толерантності до соціальних норм. Це також може бути ознакою афективної перевантаженості, коли внутрішнє напруження шукає вихід у формі зовнішньої активності.

З психологічної точки зору важливо враховувати, що агресивність у підлітковому віці є багатофакторним феноменом, який поєднує біологічні, соціальні та ситуативні компоненти. У воєнному контексті агресія може виконувати адаптивну функцію – мобілізуючи сили особистості для боротьби зі стресом, однак без належного соціального супроводу вона набуває деструктивних форм, підвищуючи ризики девіантної поведінки або міжособистісних конфліктів.

Отже, підлітки з м. Буча демонструють нижчий рівень агресивності, що, ймовірно, пов'язано з внутрішнім пригніченням афекту та переважанням інтравертованих стратегій переживання стресу. А підлітки з м. Вінниця проявляють вищу зовнішню агресивність, яка може бути зумовлена тривалою фрустрацією, інформаційним стресом і недостатньою емоційною підтримкою.

В обох випадках агресивність вказує на високий рівень емоційної напруги, що потребує превентивних заходів: психоедукації, індивідуального та групового консультування, а також створення безпечного простору для афективної розрядки.

Рівень **ригідності**, зафіксований у підлітків з обох досліджуваних груп, перебуває на середньому рівні, відповідно до методичних критеріїв Г. Айзенка. Зокрема, у групі підлітків з м. Буча показник склав 10,6 бала, тоді як у групі з м. Вінниця – 11,4 бала. Незначна, але виразна різниця між результатами дає підстави для психологічної інтерпретації з урахуванням контекстуальних умов життєдіяльності обох груп.

Ригідність у психології визначається як схильність до негнучкого мислення, емоційної фіксації, труднощів адаптації до змін та схильності до повторюваних моделей поведінки. У підлітковому віці високий рівень ригідності може проявлятися у вигляді неприйняття нових ситуацій, ригідного соціального функціонування, конфліктності та емоційної нездатності до переключення.

У контексті нашого дослідження, вища ригідність у підлітків з м. Вінниця може свідчити про емоційне закріплення в умовно стабільному середовищі, в якому відсутність прямих викликів не стимулює до розвитку психологічної гнучкості. Підлітки з цієї групи, можливо, демонструють звичні стратегії реагування на стрес, що не передбачають швидкої адаптації або гнучкого переформатування поведінки у відповідь на зовнішні зміни. У цьому випадку середовище стає консервативним чинником, який сприяє формуванню стійких, але не завжди адаптивних поведінкових схем.

На противагу, нижчий рівень ригідності в групі з м. Буча можна інтерпретувати як індикатор адаптивної мобілізації психіки у відповідь на екстремальні обставини. Підлітки, що зазнали втрати, переміщення, перебували в небезпечному середовищі, були змушені швидко пристосовуватись до нових умов, що, у свою чергу, активізувало внутрішні адаптивні ресурси. Цей феномен можна розглядати у межах концепції психологічної пластичності, коли психіка, опинившись у кризовій ситуації, долає власні обмеження заради збереження цілісності.

Важливо зазначити, що ригідність – не лише риса особистості, а динамічний показник, який чутливо реагує на умови виховання, соціальний клімат та рівень підтримки. У підлітків, які мають доступ до індивідуального або групового психологічного супроводу, ригідність може знижуватись, трансформуючись у стійкість з елементами гнучкості, тоді як без належного середовища вона фіксується, підвищуючи ризики соціальної дезадаптації.

Отже, вища ригідність у підлітків з м. Вінниця вказує на потенційні труднощі адаптації в умовах змін та схильність до емоційної фіксації у звичних патернах реагування. Нижча ригідність у підлітків з м. Буча може свідчити про активізацію механізмів адаптації, гнучкого реагування на стресові умови, що відповідає концепції адаптивної пластичності в умовах кризи.

В обох випадках ригідність є важливим діагностичним індикатором для визначення потреб у психосоціальному супроводі та розвитку когнітивної гнучкості через освітньо-корекційні програми.

З метою наочного представлення узагальнених результатів опитування, дані, отримані за методикою Г. Айзенка, були візуалізовані у форматі діаграми (рис. 1).

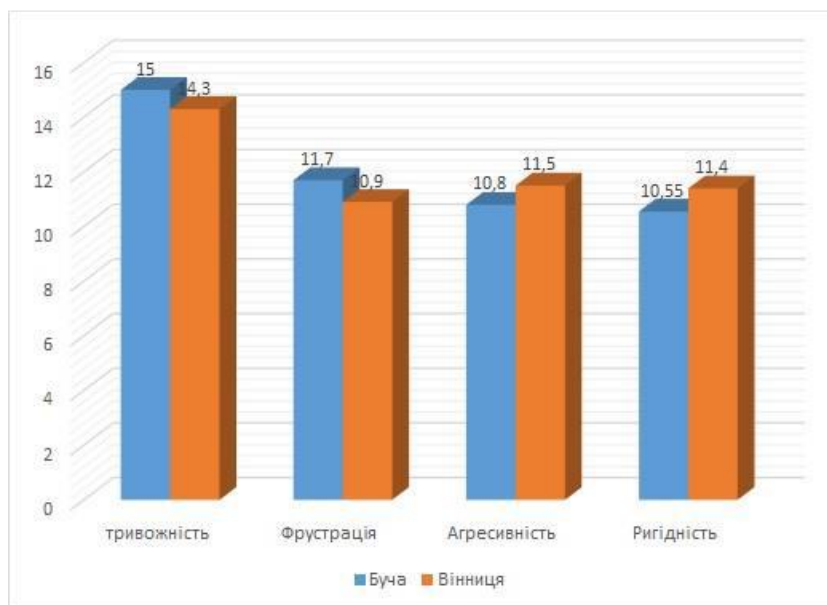

Рис. 1. Самооцінка психічних станів

Джерело: складено авторами

Узагальнені результати дослідження свідчать про високий рівень психологічної вразливості підлітків у контексті воєнного стану, що проявляється у стабільно підвищених показниках тривожності, фрустрації, агресивності та ригідності. Такі прояви вказують на потребу у

систематичному психологічному моніторингу, профілактичній роботі та цільовій підтримці з боку фахівців у галузі дитячої та підліткової психології.

Водночас важливим аспектом аналізу є вивчення специфіки емоційно-поведінкових реакцій з урахуванням гендерних відмінностей, адже стать виступає одним із чинників варіативності у способах переживання стресу та адаптаційних механізмах.

З цією метою було проведено розподіл вибірки за гендерною ознакою, результати якого відображено в таблиці 2 (дівчата) та таблиці 3 (хлопці).

**Таблиця 2. Результати за гендерними ознаками за методикою
Г. Айзенка (дівчата)**

№ з/п	Назва підшкали	Група 1 (м. Буча)	Група 2 (м. Вінниця)
1	Тривожність	17	16,2
2	Фрустрація	13,6	12,9
3	Агресивність	8,9	9,1
4	Ригідність	9,3	10,3

Джерело: складено авторами

Як видно з табличних даних дівчата з обох досліджуваних груп демонструють високий рівень **тривожності** (понад 15 балів), що вказує на систематичне переживання емоційної напруги. Показник у групі з м. Буча становить 17,0 бала, у той час як у групі з м. Вінниця – 16,2 бала. Незначна перевага у дівчат з Бучі може бути пов'язана з прямим досвідом небезпеки, проживанням у зоні бойових дій, втратами або зміною соціального середовища. У них тривожність набуває характеру реактивної гіпернастороженості. У дівчат з Вінниці високий рівень тривожності також вказує на інформаційний стрес і психологічне «проживання війни» в умовах постійного очікування загрози. Для обох груп характерні симптоми порушення сну, емоційного виснаження, підвищеної чутливості до небезпеки.

Показник **фрустрації** у дівчат також перебуває на високій межі середнього рівня: 13,6 бала в групі з Бучі та 12,9 бала у групі з Вінниці. У першому випадку емоційна фрустрація, найімовірніше, зумовлена травматичним досвідом, що включає втрату базового відчуття безпеки, вимушену зміну середовища, порушення емоційних зв'язків. У дівчат із Вінниці фрустрація більш латентна – формується як наслідок хронічної напруги, перевантаження інформацією та зниження віри у стабільне майбутнє. В обох випадках фрустрація потенційно впливає на зниження мотивації, роздратованість, ризик апатії.

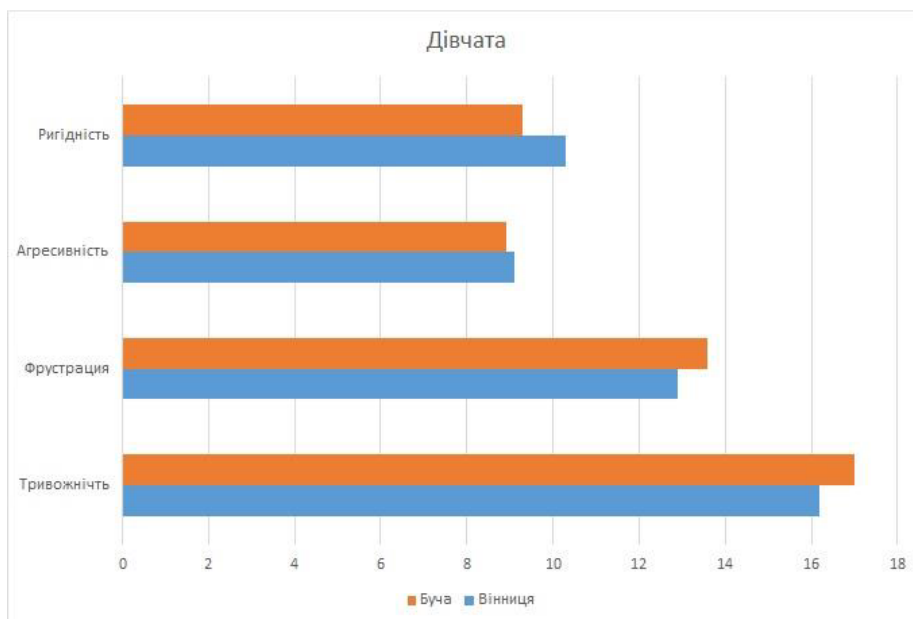
Показники **агресивності** у дівчат із двох регіонів практично не відрізняються (8,9 бала у Бучі та 9,1 бала у Вінниці), що свідчить про середній, відносно стриманий рівень зовнішньої агресії.

Це може свідчити про наявність соціально прийнятних форм вираження негативних емоцій у дівчат або про тенденцію до емоційного пригнічення. Агресія у цьому випадку не обов'язково проявляється зовнішньо, а може мати пасивно-опозиційний характер: наприклад, через уникання, мовчазний протест, емоційне відсторонення.

Цікава динаміка простежується у показнику **ригідності**: дівчата з м. Вінниця мають вищий рівень (10,3 бала), порівняно з дівчатами з м. Буча (9,3 бала). Вищий показник ригідності у відносно безпечному середовищі може вказувати на закріплення негнучких поведінкових стратегій. Ймовірно, у відсутності сильних зовнішніх змін психіка фіксує стереотипи реагування, що ускладнює адаптацію до нових обставин.

Натомість нижча ригідність у дівчат з м. Буча свідчить про активацію адаптивних механізмів у кризовому середовищі, що відповідає концепції психологічної пластичності.

Для кращого розуміння особливостей емоційних станів підлітків різної статі результати, наведені в таблицях 2 та 3, графічно представлені на рис. 2 (дівчата) та рис. 3 (для хлопці).

**Рис. 2. Результати за гендерними ознаками за методикою Г.Айзенка
«Самооцінка психічних станів» (дівчата)**

Джерело: складено авторами

Отже, дівчата з обох регіонів демонструють високі рівні тривожності та фрустрації, незалежно від ступеня наближеності до зони бойових дій. Агресивність у дівчат помірна та проявляється менш виражено, ніж у хлопців (як показує таблиця 2). Ригідність вища у дівчат з м. Вінниця, що вказує на потенційну потребу в розвитку гнучкості мислення та емоційної адаптивності.

У хлопців обох груп (таблиця 3, рис. 3) показники **тривожності** перебувають у середньому діапазоні за шкалою Айзенка: 13,0 бала у м. Буча та 12,4 бала у м. Вінниця. Порівняно з дівчатами, хлопці демонструють нижчі рівні тривожності, що відповідає загальним гендерним відмінностям у вираженні емоцій.

**Таблиця 3. Результати за гендерними ознаками за методикою
Г. Айзенка (хлопці)**

№ з/п	Назва підшкали	Група 1 (м. Буча)	Група 2 (м. Вінниця)
1	Тривожність	13	12,4
2	Фрустрація	11,8	8,9
3	Агресивність	10,7	13,2
4	Ригідність	11,8	12,5

Джерело: складено авторами

Хоча хлопці з м. Буча дещо перевищують своїх однолітків із м. Вінниця, це може бути пов'язано з безпосереднім досвідом загрозливих подій. Однак обидві групи характеризуються латентним переживанням тривоги, яка, на відміну від дівчат, у хлопців частіше маскується через зовнішньо спокійну або агресивну поведінку.

Значна відмінність між групами простежується у показнику фрустрації: 11,8 бала у хлопців з м. Буча та лише 8,9 бала у хлопців з м. Вінниця. У першій групі фрустрація досягає високої межі середнього рівня, що, ймовірно, є реакцією на досвід втрати, обмеження свободи, зміну статусу або ролей у сім'ї. У хлопців у період підліткового розвитку ці зміни можуть сприйматися як втрата контролю над собою та ситуацією, що викликає гнів, замкненість або демотивацію.

У хлопців з м. Вінниця фрустрація істотно нижча, що, ймовірно, пояснюється відсутністю прямого травматичного досвіду, хоча й не виключає наявності стресу іншої природи.

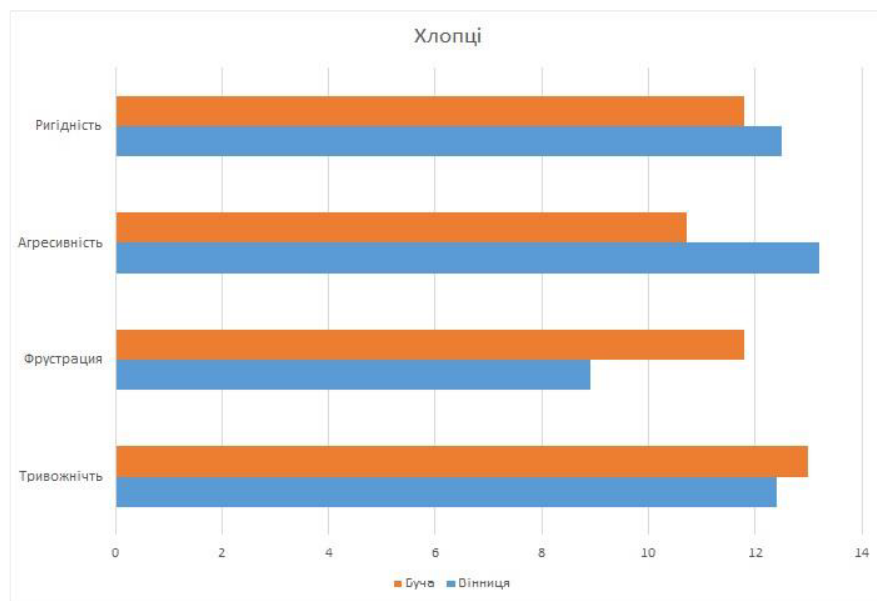
Найвиразнішою відмінністю є рівень **агресивності**, який у хлопців з Вінниці складає 13,2 бала, що наближається до високого рівня, тоді як у Бучі – 10,7 бала (середній рівень).

Це підтверджує припущення, що у відносно безпечному середовищі емоційна напруга у хлопців частіше реалізується у зовнішньо-діяльній формі. Агресія в такому випадку може бути проявом афективного перенапруження, імпульсивності, зниження контролю над емоціями. У

хлопців з Бучі, які мали справу з реальними загрозами, агресивність виявляється менш інтенсивно, можливо, через внутрішнє пригнічення афекту, розвиток стриманої реакції як захисного механізму.

Показники *ригідності* в обох групах хлопців є відносно високими: 11,8 бала в м. Буча та 12,5 бала в м. Вінниця. Це свідчить про емоційно-когнітивну негнучкість, що може ускладнювати адаптацію до нестабільних умов. Вищий рівень ригідності у Вінниці може бути пов'язаний із фіксацією на звичних стратегіях поведінки, що не трансформуються в умовах хронічного стресу.

У хлопців з Бучі дещо нижчий рівень ригідності може свідчити про активацію адаптивних механізмів під впливом екстремальних умов, що змушують перебудовувати емоційні та поведінкові шаблони.

**Рис. 3. «Результати за гендерними ознаками за методикою Г. Айзенка
«Самооцінка психічних станів» (хлопці)**

Джерело: складено авторами

Отже, хлопці в обох групах мають нижчий рівень тривожності, ніж дівчата, але демонструють вищу схильність до зовнішньої агресії, особливо

у відносно спокійній ситуації (м. Вінниця). Фрустрація більш характерна для хлопців з м. Буча, що вказує на сильний емоційний відгук на втрату контролю. Високі показники ригідності свідчать про потребу у психологічній роботі над розвитком гнучких копінг-стратегій у підлітків чоловічої статі.

Отже, *емоційна вразливість підлітків у воєнний час* є вираженою у вигляді стійко підвищених показників тривожності, фрустрації, агресивності та ригідності, що свідчить про глибокий вплив як реальних загроз, так і інформаційного середовища на психоемоційний стан молоді. Незалежно від регіону проживання, підлітки демонструють ознаки хронічного стресу, що підтверджує гіпотезу про широкомасштабний психотравмувальний ефект війни.

У регіональному зрізі виявлено, що підлітки з м. Буча, які зазнали прямого впливу воєнних дій, демонструють вищий рівень тривожності та фрустрації, що зумовлено реальним досвідом загроз, втрат і змін у соціальному середовищі. У той час як у підлітків з м. Вінниця, попри відносну безпеку, також фіксуються високі рівні тривожності й агресивності, що вказує на вплив інформаційного стресу, тривожного суспільного фону та відчуття невизначеності майбутнього.

Аналіз агресивності засвідчив цікаву компенсаторну динаміку: підлітки з безпечнішого середовища частіше демонструють зовнішні форми агресії, в той час як діти, які пережили травматичні події, схильні до внутрішнього пригнічення афекту. Це підтверджує гіпотезу про те, що у кризових умовах психіка активує захисні механізми, які спрямовані не на екстерналізацію, а на стримування емоцій.

Показники ригідності вказують на загальну тенденцію до емоційно-когнітивної негнучкості у підлітків обох груп, з дещо вищими значеннями у респондентів із м. Вінниця. Це дозволяє припустити, що стабільніше середовище не стимулює до адаптивного реагування, тоді як досвід кризи

змушує підлітків з м. Буча мобілізувати психологічні ресурси, що проявляється у нижчій ригідності та більшій гнучкості мислення.

Гендерний аналіз показав, що дівчата демонструють вищі рівні тривожності та фрустрації, водночас хлопці частіше виявляють зовнішню агресивність і більш стабільну (але також високу) ригідність. Це свідчить про різну модальність психологічного реагування на стресові фактори, що має враховуватись при плануванні індивідуальних і групових психопрофілактичних заходів.

Усі зафіксовані показники підтверджують, що емоційний стан підлітків в умовах війни є критичним фактором соціально-психологічної безпеки у закладах освіти. Ситуація потребує систематичного моніторингу, розроблення програм психологічної підтримки, впровадження стабілізаційних практик у шкільне середовище, а також посилення ролі шкільного психолога як ключової фігури в забезпеченні емоційного благополуччя учнів.

Література

1. Айзенк, Г. Ю. (1963). *Особистісний опитувальник (від 10 до 15 років)* – *EPI*. Діагностика темпераменту і характеру. https://psychic.at.ua/publ/psikhodiagnostyka/diagnostika_temperamentu_i_kharakteru/g_ju_ajzenk_osobistisnij_opituvalnik_vid_10_do_15_rokiv_epi_1963r/13-1-0-69

Наукове видання

**З. Бурик (ред.), А. Шинькович, Н. Росоха, Т. Ханецька, С. Поліщук,
Ю. Коміренко, К. Якушко, О. Гончарук, І. Горбань, В. Зубенко,
Ю. Чикриж, У. Безкоровайна, Р. Неділько, О. Яремчук,
О. Приходько, А. Войцещук, І. Гуцул, В. Мартинюк, О. Мартиненко,
Ю. Бондаренко, А. Парасей-Гочер, І. Цибенко, К. Гурковська,
О. Кузьменко, А. Пащенко, М. Старинський, Ж. Завальна**

**СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ТА СТРАТЕГІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
КОМПЛЕКСНОЇ БЕЗПЕКИ: ЕКОНОМІЧНИЙ, СОЦІАЛЬНИЙ,
ПСИХОЛОГІЧНИЙ, ІНФОРМАЦІЙНИЙ, ВІЙСЬКОВИЙ,
ПРАВОВИЙ ТА ОСВІТНІЙ ВИМІРИ**

The author is solely responsible for the accuracy of the translation, facts, quotations, place names, proper names, organizations, companies, institutions, and other data.

No part of this e-book may be reproduced, transmitted, or converted in any format or by any electronic, mechanical, recording, or other means without the written permission of the Eastern European Association of Scientists.

Passed for publication 25.10.2025

East European Association of Scientists sp. z o. o.

ul. JANOWIECKA, nr 17A, lok. 3,
miejsc. WARSZAWA, kod 03-887,
poczta WARSZAWA, kraj POLSKA
tel.: +48780092530

ISBN 978-83-68212-07-5

